

A témára vonatkozó szakirodalmat is ismertetem. Az idegen nyelvű szakirodalomból elsősorban angol nyelvterületről származó névtani munkákat vettem figyelembe, s anyagukat összehasonlítottam a magyar névadási szokásokkal. Nemcsak a régi Magyarország területén játszanak fontos szerepet a növények a helynevek keletkezésekor, hanem a világon mindenhol, csak természetesen az éghajlattól, mezőgazdasági kultúrától függően más-más növények szerepelnek a nevekben.

FARKAS TAMÁS: A MAGYAR HIVATALOS CSALÁD- ÉS ASSZONYNÉV-VÁLTOZTATÁSOK (KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A 20. SZ. MÁSODIK FELÉRE)

Budapest, 2001. 398 + 22 lap függelék
Témavezető: Benkő Loránd, Hajdú Mihály
Opponensek: Ördög Ferenc, Raátz Judit
Védés: 2002. június 25.

Az opponensi véleményeket és a rá adott válaszokat l. Névtani Értesítő 26: 178–88.

**VÖRÖS FERENC: FELVIDÉKI CSALÁDNEVEK TRIANON ELŐTT,
TRIANON UTÁN**

Győr–Nyitra, 2002. 366 + 79 lap melléklet
Témavezető: Hajdú Mihály
Opponensek: Fülöp László, Vörös Ottó
Védés: 2003. január 15.

Megjelenés: Vörös Ferenc: Családnév kutatások Szlovákiában. Szociolingvisztikai tanulmány négy település családnévhasználatának tükrében. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004. 592 l.

A disszertáció könyvként megjelent változatának ismertetését l. a Névtani Értesítő jelen számában.

**BÖLCSKEI ANDREA: A NÉVTANI KORRELÁCIÓ SZEREPE A MAGYAR
HELYSÉGNEVEK ALAKULÁSÁBAN (KITEKINTÉSSEL AZ ANGOL
HELYSÉGNEVEKRE)**

Budapest, 2002. 510 lap (107 l. adattár)
Témavezető: Hajdú Mihály
Opponensek: Bíró Ferenc, Hoffmann István
Védés: 2003. március 7.

1. A dolgozat témája. – A természetes helységnévedésben gyakori jelenség, hogy ugyanaz a névforma több település jelölésére is szolgál. Az azonos településnevek, akár egymástól függetlenül jöttek létre azonos névadó vonás alapján (homonim névalakok), akár egymásból fejlődtek ki falukettőzések vagy névköltözés során

(poliszém névalakok), zavart okoznak a tájékozódásban, ezért gyakran egyénítő jelzővel különítik el őket egymástól. Az így létrejött, megkülönböztető jelzőkkel egyénített, azonos alapnevet tartalmazó helységnevek korrelációban állnak egymással, illetve (ha van ilyen) az alapnévi alakkal. Ha a jelzővel való megkülönböztetés a nép ajkán keletkezik, tehát nem hivatalos úton, valamely hatóság kezdeményezésére jön létre, spontán keletkezésű névtani korrelációról beszélhetünk. Tekintve, hogy a rendszeres és módosított hivatalos helységnévadás Magyarországon az 1898. évi IV. törvénycikkkel veszi kezdetét, az 1898 előttről adatolt névtani korrelációkat elvben spontán keletkezésűeknek kell tartanunk.

Dolgozatomban a spontán keletkezésű korrelatív helységneveket több szempontú elemzésnek vetettem alá. Forrásaim (GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza; HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA: Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból; CSÁNKI DEZSŐ – FEKETE NAGY ANTAL: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában; *Lexicon Locorum... 1773* és LIPSZKY JÁNOS: *Repertorium Locorum... 1808*) alapján három korszak (a 13–14. sz., a 15–16. sz. és a 18–19. sz.) névkorrelációs rendszerét rajzoltam meg, majd e szinkrón metszetek összevetésével diakrón következtetéseket vontam le a természetes oppozíciós rendszer kialakulásának folyamatára, a rendszer változásaira, módosulásaira nézve. Helységnév-korrelációkat természetesen nemcsak a magyar névkincsben találunk, dolgozatom ezért megvizsgálja az angliai helységnevek oppozícióit is, összehasonlítva a két rendszer sajátosságait, jellegzetes vonásait. Függelékként a magyar helységnév-korrelációk térbeli elhelyezkedését megyék és korszakok szerint mutató mintegy 150 térképet mellékeltem. A dolgozatot a magyar egyénített helységnevek korszakok szerinti adattára, illetve a differenciáló jelzővel egyénített angol településnevek adattára zárja.

2. Eredmények. – Az eredmények, tanulságok a következőképpen foglalhatók össze.

2.1. A tájékozódásban zavart okozó azonos helységnevek megkülönböztető jelzővel történő egyénítése a természetes névadás korai korszakától kezdve megfigyelhető a magyar településnevek körében. A statisztikai adatok jól mutatják, hogy mindhárom korszakban a leggyakoribb helységneveket (pl. *Kér, Apáti, Keresztúr, Németi, Újfalu* stb.) látták el differenciáló jelzővel a névadók. Ezeket a településneveket éppen gyakoriságuknál fogva kellett megkülönböztetni egymástól, az általuk jelölt különböző, nem egyszer egymástól jelentősebb távolságra eső települések egyértelmű azonosítására.

2.2. A szakirodalom fejezetei az összetett földrajzi nevek szerkezetét általánosságban az alapelem és a megkülönböztető elem kettőssége alapján elemzik. A földrajzi köznevek mellett jelentkező elsődlegesen megkülönböztető jelzőkkel szemben a differenciáló jelző, mivel földrajzi tulajdonnévhez kapcsolódik, másodlagosan megkülönböztető elemként fogható fel. Mind az elsődlegesen, mind a másodlagosan megkülönböztető jelzők a település egy jellegzetességét, egyéni sajátosságát emelik be a névbe, így a másodlagosan megkülönböztető (differenciáló) jelzők jelentéstani típusai lényegében egybeesnek az elsődlegesen megkülönböztető jelzők szemantikai típusaival, tulajdonképpen ezeknek földrajzi tulajdonneveken jelentkező „kiterjesztései”.

2.3. A differenciáló előtagok határozott jelentéstani csoportokba sorolhatók: a differenciáló jelzők felosztására, jellemzésére kialakított rendszerezésem nagyobb részben HOFFMANN ISTVÁN (Helynevek nyelvi elemzése), kisebb részben MEZŐ ANDRÁS (A magyar hivatalos helységnevéadás) munkáin alapul.

2.4. Az azonos alapnév által összetartott korrelációk a szembenálló helységnevek száma szerint, ezen belül szemantikai típusaik szerint osztályozhatók. Aszerint tehát, hogy az egyes korrelációkban hány tag áll szemben egymással, megkülönböztethetünk csonka, kéttagú, háromtagú és soktagú korrelációkat. Szabályos csonka korrelációról akkor beszélünk, ha az egyetlen jelzővel egyénített alak az előtag nélküli alapnévvel áll szemben (pl. *Kaposdada – Dada* [18–19. sz., Somogy]). A csonka korrelációk sajátos, szabálytalan típusaként tarthatjuk számon az ún. korrelációhiányos eseteket: itt, bár a jelzős névalak oppozíciót ígér, ténylegesen szembenálló névforma nem található (pl. *Nemesdéd* [18–19. sz., Somogy]). A kéttagú korrelációk csoportjába azok az oppozíciók tartoznak, amelyekben két jelzős névforma áll szemben egymással, alapnévi alak pedig nincs. A háromtagú korrelációk egy része úgy lesz háromelemű, hogy a két jelzős alak mellett az alapnév is tagja az oppozíciónak, másik csoportjukat az jellemzi, hogy három jelzős alak áll szemben egymással, s a korreláció nem tartalmazza az alapnévi formát. A soktagú korrelációk négy vagy több névalakból állnak. A két-, három- és soktagú korrelációk csoportjain belül megkülönböztethetünk szabályos (valamennyi jelzős alak azonos jelentéstani kategóriájú előtaggal bír, tehát például az azonos alapnév mellett minden jelző a lakosság etnikai eredetére utal: *Magyarraszlavica – Tótraszlavica* [18–19. sz., Sáros]) és szabálytalan (a jelzők eltérő jelentéstani kategóriákba tartoznak, tehát például az egyik jelző a lakosság etnikai eredetére utal, a másik pedig víznévre: *Ráckeve – Túrkeve* [18–19. sz., Pest – Nagykovácsok]) oppozíciókat. A két- és háromtagú szabályos korrelációkat tovább csoportosíthatjuk aszerint, hogy az oppozíció befogad-e még további jelzős alakokat is, s ha igen, hányat. A zárt korrelációk a meglévő jelzős tagokon kívül egyéb jelzős alakot nem fogadnak be (pl. *Külsőcsobád – Belsőcsobád* [18–19. sz., Abaúj]). Félig zártak az olyan korrelációkat nevezhetjük, amelyek a meglévő jelzős tagok mellé befogadhatnak ugyan további jelzős alakokat, de csak meghatározott mennyiségben (pl. *Alsóborsád – Felsőborsád* [18–19. sz., Veszprém]). Megjegyzendő azonban, hogy az alapnevet nem tartalmazó szabályos háromtagú korrelációk csoportjából a félig zárt oppozíciók alcsoportja hiányzik, hiszen ha az *Alsó – Felső* jelzőpár mellé a *Közép(ső)*- előtag is beépül a háromtagú korrelációba, a rendszer zárt lesz, nem lehet tovább bővíteni újabb térbeli viszonyra utaló jelzős taggal (pl. *Alsószlécs – Középszlécs – Felsőszlécs* [18–19. sz., Liptó]). A nyitott korrelációk akárhány, a meglévő jelzős tagokkal azonos jelentéstani típusba tartozó egyénített névformával bővíthetők: például bármely alapnév felvehet elvileg korlátlan számban olyan jelzőt, amely a lakosság etnikai eredetére utal: *Magyarmecske – Rácmecske* [18–19. sz., Baranya], s az alapnévhez még számos más népnév is kapcsolódhatna.

A korrelációk kis hányada az ún. sajátos korrelációk közé tartozik. Ilyenek a több, egymásra következő megkülönböztető névrészt tartalmazó helységnevé-korrelációk (az alapnév előtt két különböző típusú, nem egy időben megjelenő jelző található: egy már eredendően is jelzővel egyénített nevet újabb differenciáló előtaggal toldanak meg a névadók az eredeti település kettészakadásakor, pl. *Ófajekasvarsánd – Újfajekasvarsánd*

[18–19. sz., Arad]), a keveredő rendszerek (az oppozícióban résztvevő névformákban egyazon időben változó jelzöt találunk, ilyen esetekben a települések egyénítését több jellemző vonás is szolgálhatta, s még nem alakult ki véglegesen, hogy a megkülönböztetés mely jellegzetesség alapján történik, pl. *Alsó/Nagy/Németborsa – Középborsa – Felső/Kis/Tótborsa* [18–19. sz., Pozsony]), illetve az azonos alpnévhez kapcsolódó azonos típusú rendszerek (az alpnévhez ugyanaz a jelzőpár két, esetleg három ízben kapcsolódik, akár ugyanazon a megyén belül, pl. a 18–19. sz.-ban Zalában három *Alsó-szenterzsébet – Felsőszenterzsébet* oppozíciót találunk, egymástól járásnyi távolságra).

2.5. Három korszakunkat összevetve megállapíthatjuk, hogy az oppozíciók száma az idők során szaporodik ugyan, de a korrelációs rendszer egészének épülése nem egyenes vonalú: a már létrejött oppozíciók módosulhatnak (elemszámváltozással, pl. 15–16. sz.: *Kiskozár – Nagykozár*, 18–19. sz.: *Kiskozár – Nagykozár – Ráckozár* [Baranya]; jelzőcserével, pl. 13–14. sz.: *Magyarzábrány – Tótzábrány*, 15–16. sz.: *Belsőzábrány – Külsőzábrány* [Arad]; illetve e kettő kombinációjával, pl. 13–14. sz.: *Pusztamálás – Mindszentmálása – Ködimálás*, 18–19. sz.: *Kismálás – Nagymálás* [Bars]), kihalhatnak (pl. 15–16. sz.: *Kismeregnyó – Nagymeregnyó*, 18–19. sz.: *Meregnyó* [Kolozs]), új szembenállások keletkezhetnek (pl. 1256 és 1317: *Vadász* : 1332–5: *Felvdász – Alvdász*); a megszületett korrelációknak csak kis hányada marad fenn változatlanul az idők során (mindhárom korszakon keresztül változatlan oppozíció, pl. *Alcsút – Felcsút* [Fejér]).

2.6. A korrelációban álló nevekkal jelölt helységek átlagos távolsága alapján korszakról korszakra jellemezhetjük a természetes névadásban működő emberi látókört: ez a 13–14. században tipikusan 15–20 km-nyi, a 15–16. században 30–35 km-nyi távolságot ölel fel, míg a 18–19. században körülbelül egy-egy járásnak, esetleg megyének megfelelő nagyságú területre terjed ki (mintegy 50–60 km-nyi távolság), de nem mindig igazodik a mesterségesen létrehozott közigazgatási határokhoz. A tipikusnak mondható távolságokat mindhárom korszakban mintegy 15–20 km-rel meghaladja az egymástól legmesszebb elhelyezkedő korrelatív névformákkal jelölt települések távolsága, pl. 13–14. sz.: *Szekcsőpeterd – Krassópeterd*: 40 km (Baranya), 15–16. sz.: *Mező/Barátnyárad – Nyárad*: 50,1 km (Borsod), 18–19. sz.: *Taktakenéz – Érkenéz*: 77,2 km (Szabolcs).

2.7. A megkülönböztető jelzővel ellátott angol helységneveket EILERT EKWALL klasszikus szótárából gyűjtöttem ki (The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names. 4th ed. Oxford, 1960), a helységnevek megkülönböztető elemeit KENETH CAMERON nyomán csoportosítottam (English Place-Names. London, 1969). Az angol helységnevé-korrelációk jelentős része korábban (13–14. század) épült ki, s az idők során inkább változatlan maradt, mint a magyar oppozíciók, mégis a két rendszer fő jellemvonásai igen hasonlóak. A differenciáló elemek lehetséges motivációs tényezői lényegében megegyeznek; némi különbségként azt emelhetjük ki, hogy az angol helységneveknél a települések egymáshoz viszonyított helyzetét megadó jelzők mellett külön jelentkeznek az égtájra mutató előtagok (amelyek egyébként a legnépszerűbb névegyénítő elemek), míg ez utóbbi jelzőtípus a magyar helységneveknél hiányzik, vagy legalábbis egybeolvad a települések egymáshoz viszonyított helyzetét megadó jelzők csoportjával. Eltérést figyelhetünk meg azonban a differenciáló elemek egyes szemantikai típusainak gyakorisága tekintetében a két nyelv kapcsán: az angol differenciált névformák között kevesebb

a település korára, az egykori lakók nemzetiségére, vagy a tájegységre utaló megkülönböztető elemmel ellátott nevek aránya, ugyanakkor nagyobb a település jellegzetes építményét, a közeli földrajzi objektumot, az adminisztrációs egységet jelölő egyenítő elemek hányada. A korrelációk típusai lényegében azonosak, bár alapnév nélküli szabályos félig zárt háromtagú korrelációkat csak az angol oppozíciók között találunk. Igaz ugyan, hogy az angol korrelációk kapcsán nem különíthetjük el a spontán keletkezésű, illetve a mesterségesen létrejött oppozíciókat, ám úgy tűnik, a korrelációban álló nevekkal jelölt helységek egymástól való átlagos távolsága lényegében azonos a 18–19. századi magyar oppozícióknál mért átlagtávolsággal. A két korrelációs rendszer hasonlóságának okát abban láthatjuk, hogy az azonos helységnevek differenciáló jelzővel történő megkülönböztetésében lényegében az általános emberi logika szabályai, kategóriái tükröződnek, ezeknek megfogalmazása pedig nyelvi, ezúttal névtani univerzálét eredményez.

N. CSÁSZI ILDIKÓ: ZOBORALJA HELYNÉVTÍPUSAINAK VIZSGÁLATA

Budapest, 2002. 234 lap (135 l. adattár)

Témavezető: Hajdú Mihály

Opponensek: Hegedűs Attila, Vörös Ottó

Védés: 2003. március 31.

A disszertáció a zoboralji helynévgyűjtésem anyagán alapuló névvizsgálat tanulságait tartalmazza. A helyszíni gyűjtés 1993-tól 1996-ig tartott, s kiterjedt a rohamosan asszimilálódó, a nyelvhatár peremvidékén fekvő, nyelvszigetté váló kistérség teljes névanyagára, azaz történeti és mai helyneveire. Bemutatom a névalkotó nyelvi elemeket, azok hatékonyságát (elterjedtségét, megterheltségét) is. Eljárásom rendszerező jellegű, melyhez nem valamiféle újabb tipológiát szándékozom kidolgozni, hanem korábbi rendszerező munkák módszerét alkalmazom, ezáltal munkám más területek anyagaival is összevethető.

Fő céloom a közvetlenül Zoboraljához tartozó 15 település helyneveinek mint sajátos szóképzési elemeknek nyelvészeti eszközökkel történő leírása, több szempontú elemzése. Az összegyűjtött történeti és élőnyelvi helynévanyag alapján törekszem feltárni a tájegység névalkotásában szerepet játszó nyelvi eszközöket. – A névanyagot többféle szempont szerint dolgozom föl. Az egyes fejezetek felépítése hasonló: először a névtípussal – településnevek, belterületi nevek, vízrajzi nevek, határnevek építménynevek – kapcsolatos szakirodalmat tekintem át, majd a névtípus szemantikai jellemzőit ismertetem, összegzem számszerű százalékos adatokkal kiegészítve. Ezeken belül vizsgálom az objektumok alap- és bővítményrészeinek rendszerét az élő és történeti névanyagon. A tipológiák alapvetően névélettani szempontúak, mivel a mintegy 150 évre visszamenő adatok történeti vizsgálatra nem adnak elég megbízható alapot.

A szűk értelemben vett Zoboraljához a Zobor–Harancsa–Zsibrice hegylánc két oldalán található 15 település tartozik. A Kárpát-medence nyugati felében a Zobor-vidéki magyarok alkotják a magyarság legészakibb összefüggő csoportját. Ezek a települések földrajzi fekvésüknek köszönhetően további három területre oszthatók: hegymegi (Béd,